

IDEOLOGIJA

Pojam ideologija. — U svakodnevnom govoru ne samo što se ne pravi razlika između ideja i ideologija nego se i pojam ideologija koristi u više značenja.

Ako se pod ideologijom podrazumeva oblik društvene svesti, onda se ne vidi razlika između ideologije i drugih oblika svesti: religije, filozofije, nauke, umetnosti, morala, prava itd.

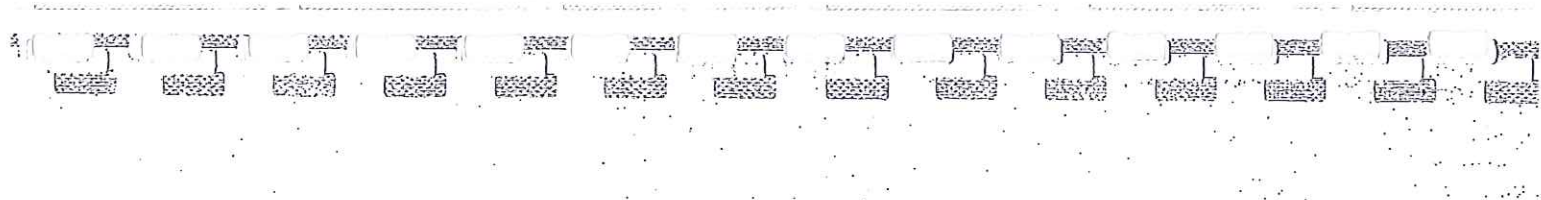
Ako se pod ideologijom podrazumeva iskrivljena, naopaka i lažna svest, onda se, doduše, ističe razlika u odnosu na tačnu, pravu i istinitu svest, samo se ne može objasniti činjenica da u ideologiji obično ima zmo istine, a u drugim oblicima svesti zmo zablude.

Ako se ideologija odredi kao sistem ideja, verovanja, vrednosti, normi i pravila namenjenih za praktičnu upotrebu, onda se ne vidi

zašto neki drugi sistem ideja, verovanja itd. ne bi bili isto tako podjednaki za primenu u svakodnevnom životu društvenih grupa.

Dobar put da se odgovori na pitanje šta je ideologija vodi preko uvida u strukturu ideološke svesti, jer svaka ideološka svest ima sličnu strukturu. U pitanju je: klasa (grupa); interes (klasni, grupni); racionalizacija interesa (klase, grupe); nametanje te racionalizacije kao jedine istine (normativni vid ideologije); istina kao staganje misli sa (klasnim, grupnim) interesom (vrednosni vid ideologije).

Kako se vidi, ideološka svest može da nastane samo u klasnom društvu: ona je klasno uslovljena svest. Svaka društvena klasa može postati svesna svoga položaja u društvenoj

strukturi: da li je u podređenom ili povišenom položaju. Klasna svest je zajednička svesti jedne klase o svom interesu, ulozu i ciljevima, ustrojena posebnim mestom te klase u strukturi društva. Ljudi koji se nalaze u istom ili sličnom položaju u strukturi društva, imaju ista ili slična iskustva, stavove i vrednosti, ti, sličnu svest, koja može, u izvesnoj meri, da bude tačna svest. Ako jedna klasa postane svesna svog položaja, u njoj se obično rađa interes da svoj položaj izmeni, ako je nepovoljan, ili da ga zadržati, ako je povoljan. Taj interes ona izražava u obliku *klasne svesti*: ova svest može biti neka vrsta maglovite klasne psihologije, a može se izraziti i kao razvijena politička ideologija. (tzv. moguća klasna svest). Neka klasa, dakle, može biti svesna svog interesa i može ga izraziti na smislen način, ali to osmišljavanje njenog interesa još nije ideologija, već samo klasna svest. Kada ova klasna svest prerasta u klasnu ideologiju? *Odgovor*: onoga trenutka kada ta klasa isticke da je njen interes isto što i interes celoga društva. Jedna klasa ima potrebu da svoj interes prikaže kao interes svih u društvu i tako u stvari prikrivlje svoji klasni interes: svoj *interes zove istinom* društva. Ograničena klasna svest nameće se kao opšta i jedino istinita svest.

Iz ove sažete analize sastavnih delova svake ideološke svesti nije teško odrediti sam pojam ideologije. *Ideologija* je sistem ideja, verovanja i vrednosti kojima se izražavaju osnovni interesi jedne grupe (klase), ali ne neposredno, već *posredno*, tj. po pravilu tako da se ti interesi manje ili više svesno prikazuju kao interesi većine u društvu, da bi, tako racionalizovani, bili lakše nameknuti drugim društvenim grupama (klasama) kao njihov vlastiti interes i kao njihovi vlastiti vrednosni sistemi *organizacije i aktivacije*. Ovom definicijom povučene su jasne razlike između ideologije i drugih oblika svesti, a u isto vreme njome se upozorava da ideologija ne mora biti potpuno lažna svest.

Ideologija nastaje u uslovima klasnog društva, kada se javlja nužna potreba za racionalizacijom interesa: bilo da racionalizuje klasa koja je na vlasti kako bi očuvala svoj položaj i štiti svoje interese, bilo da racio-

nalizuje neka potlačena klasa, kako bi promenila svoj položaj. Potrebno je, dakle, razlikovati ideologiju one društvene grupe koja teži ili osvajanju vlasti ili zauzimanju strateškog položaja, s koga može kontrolisati vlast, uođ ideologije vladajuće grupe, i vladajuće ideologije. Dok se ideologija vladajuće grupe po pravilu krsti kao konzervativna, tj. usmerena na jačanje, cementiranje i misaono *opredavanje* postojećeg poretka, dotle se ideologija potlačene grupe po pravilu naziva revolucionarnom, tj. usmerenom na slabljenje, rušenje i misaono *razobličavanje* postojećeg poretka. I jedna i druga ideologija zainteresovane su za ostvarenja svojih *posebnih interesa*: otuda su obe otuđeni oblici mišljenja i življenja. Potreba za prikazivanjem posebnih interesa kao opštih ide dotle da se čak kaže kako su interesi vladajuće i potlačene klase isti ili veoma slični. U istoriji se nije desilo da potlačena klasa stvarno postane i vladajuća klasa (što ne mora da važi za njenu avangardu), ali se desilo da ideologija potlačene klase postane ideologija vladajuće klase (stučaj sa hrišćanskom i marksističkom ideologijom).

Ako se poznaje društveni položaj koji pojednac ili grupa zauzimaju u strukturi društva i uloge koje imaju u njoj, onda se sa velikom sigurnošću može predvideti njihovo mišljenje i buduće ponašanje — mogu se odrediti očekivanja u odnosu na njih! Postojanje položaja i uloga u strukturi društva unosi *reč* i mogućnost predviđanja ponašanja pojednaca i grupa u određenim socio-psihološkim (ne) prilikama. Ovač red i s njim povezane mogućnosti predviđanja stavova i ponašanja može bit narušen u onim slučajevima kada pojednac ili grupa imaju više uloga u društvenoj poddeli rada. Pošto pojednac (grupa) obično ima više različitih uloga, sigurno je da je on izložen priliku različitih iskustava, što dokazuju brojna istraživanja. On može imati veliki ugled (npr. kao učitelj), ali mali prihod (kao potrošač); može imati visok stručni autoritet (kao naučnik), ali bez stvarne moći da utiče na odluke koje se i njega tiču (kao poslanik ili građanin) itd. Kad je pojednac (grupa) suočen sa tako suprotstavljenim ulogama, tada je teže predvideti njegovo po-

našanje. Zato pojedinci (grupa) teže da svoje ponašanje uravnoteže: ako je neko na visokom položaju onda nastoji da sve druge uloge odgovaraju toj ravni, što je, naravno, teško izvodljivo. Ali, kad se uloge uravnoteže, onda je rad očigiji i predviđanje ponašanja lakše. Tako, uspešan poslovni čovek neće da nešto znači i u političkom životu i uspeva da postane poslanik; i u kulturi, pa postaje darodavac; i u javnom životu, pa postaje predsednik dobrotornog društva itd. Drugim rečima, visok položaj u jednoj oblasti života ili ulozu nastoji se protegnuti i na druge oblasti i druge uloge.

Ideje i ideologija. Odnos ideologije i istine. — Iz odredbe ideologije lepo se može zaključiti da je ideologu jedino stalo do *interesa*, a ne do istine: istine imaju svoje junake, interesi svoje robove. Interes ne dozvoljava istini da progovori svojim jezikom. Zato je ideolog sklon da brani neistinit iskaz, ako mu koristi, i odbaci istinit stav ako mu šteti.

U idejnim sporovima jedini interes jeste da se dodu do *istine*, dok je u ideološkim sukobima jedini motiv u tome da se zadovolji neki ograničeni (klasni, grupni) interes. Idejni sporovi su plodni susreti različitih ideja iz kojih se obično rađaju *novе ideje*, dok su ideološki sukobi u stvari sukobi interesa: iz kojih se rađaju društvene *drame*. Iz idejnih sporova obe strane izlaze *obogaćene* novim saznanjima, dok iz ideoloških sukoba obe strane izlaze *osiromašene* bar za jednu mogućnost. U idejnim sporovima obično je reč o *opštini vrednostima*, dok je u ideološkim sukobima reč o *posebnim zahtevima*. Prema tome, ideje se razlikuju od ideologija s obzirom na *motiv (istina vs. interes)*, *vrednosti (opšte vs. posebne)*, i *posledice (dobro svih vs. dobitak nekima)*. Prostrani vidici vode nas ideologijama. Stvarni sukob od svetskog značaja i značenja vodi se između ideja i ideologija: ideje koje svim snagama teže da prekorače sve granice i da budu planetarne, i ideologije koje svim silama hoće da se ukopaju u lokalne, nacionalne i državne granice. Ovač sukob može se nazvati i sukobom između kulture i strukture, a očitava se u intelektualcu i ideologu: oni ne mogu dugo zajedno.

Kriza istine traje od vremena kada je ljudski duh uočio razliku između privida i bitije, pojave i suštine. Na *teofijskom* polju, krizu istine otvorio je stari skepticizam (*sumnja*), prihvatilo engleski empirizam (*videnje*), zaostrio klasični nemački idealizam (*svetar po sebi*), razobličio na društvenom planu marksizam (*ideologija*), a na ličnom nihanataliza (*racionalizacija*), i dovršio nihilizam (*volja za moć*), a da se ne govori o još starijim verskim učenjima i relativizmu istine uopšte. Na *praktičnom* području života, kriza istine je manje-više normalno stanje, ali u svetskim razmerama započinje sa fašizmom i stalinizmom (uz oblatu pomoć *mass-medija*), koji su laž unapredili u generalni čin. Dok su se teoretičari tokom vekova mučili da pronadu merila za razlikovanje istine od zablude, političari su merilo istine našli u povećanju moći. Sve je istina što povećava moć onih gore i nemoguć ovin dole. Istina je da oni lažu i da svoje laži zovu našim istinama. Oni mogu potisnuti istinu, ali je ne mogu *zamreniti* svojim lažima. U oblasti politike kao otudene delatnosti sve se istine glume: ideolozi su glumci svetskog duhal E. From, u svom delu *Bit čete kao bog upozorava*: »Povijisati opravdava ona koji govore istinu, a ne one koji vladaju».

Čovek je *racionalno biće*, ali i *biće koje racionalizuje*.

Jedno je *interes*, a drugo *racionalizacija* toga interesa. Često se iz racionalizacije jednog interesa ne može dokuciti pravi interes, iako je ta racionalizacija izvedena po svim pravilima *racionalnog zaključivanja*. Interes se, dakle, *maskira* racionalizacijom. Ta racionalizacija klasnog (grupnog) interesa i nije ništa drugo do ideologija ili iskrivljena svest, izopačena svest, istina jednog sveta koji je sam izopačen, i koji ima potrebu za takvom vrstom svesti. Odnosnost istini, međutim, znači mnogo više od odanosti strančkom interesu. Ne dobija se ništa ako se jednoj ideološkoj svesti suprotstavi drugat: obema je zajedničko što izražavaju posebne interese i što su podjednako udaljene od istine.

Do ideoloških stavova dolazi se *ubedivljenjem*, do istinitih iskaza *dokazivanjem*: prvi imaju nekog smisla kad je reč o *vrednosnim*

opredeljenjima, drugi kad je govor o čiji-
njeničnom stanju; u prvom slučaju stvara se
mnenje, u drugom znanje; za prvo je potre-
ban govornik, za drugo mislilac; govornik
pretpostavlja pasivnog slušaoca, mislilac ak-
tivnog segovornika; prvi traži slaganje bez
obaveze razumevanja, drugi razumevanje
bez obaveze slaganja; prvi ne trpi suprotni
stav, drugi je svestan da je protivnik sadržan
u pojmu dijalog; prvi veruje da je njegovo
uverenje osuđeno na prooast ako prizna jed-
nako pravo suprotnom uverenju, drugi zna
da od protivnika može da uči; prvi gaji misao
koja nije navikla da se kreće u alternativama,
drugi brani pravo drugačije misli da dode do
reči; prvi traži jedno jedino tumačenje simbo-
la, drugoga raduju moguća značenja; prvi
traži samo jedan način života, drugi zahteva
mnoge oblike udruživanja.

Funkcije ideologije. — Sada je trenutak
da se nešto više kaže o ulogama ideologije
u ličnom i društvenom životu: koje lične i
društvene potrebe zadovoljava ideologija, jer
da ne zadovoljava, ne bi je ni bilo.

(a) **Saznajna uloga ideologije.** Već je
rečeno da ideologija ne mora biti nužno
lažna svest i da može, do određenog stepe-
na, tačno opisivati i izražavati interese neke
klase. Taj stepen je označen kao stepen kla-
sne osvešćenosti. Ali onoga časa kada se
ova svest o klasnom interesu počinje smatrati
jedino tačnom svešću i kada se počinje na-
metati (milom ili silom) svim drugim klasa-
ma kao jedina moguća istina — onda je reč
o ideologiji.

Ideologu više nije stalo do toga da opiše
stvarno delovanje ljudi, već da propiše kako
oni moraju da se ponašaju: u skladu sa ideolo-
škom dogmom. Naravno, ovaj proces ne
mora biti svestan, i baš ta činjenica razlikuje
ideologiju od laži. Onaj ko laže dobro zna šta
je istina, dok onaj ko ideološki misli često
nije svestan da je u zabludi i da obmanjuje
i sebe i druge. Prema tome, ideologija i laž
povezane su sa neistinom, samo je ideologija
više nesvesna, a laž svesna obmana.

Lenjin je negde zapisao: kad bi geometrij-
ski aksiomi zadirali u interese ljudi, oni bi ih
pobijali. Ljudima je veoma stalo do toga da
ostvare svoje interese i spremni su da radi-

njih žrtvuju i duhovne vrednosti. Istina je baš
ona vrednost koja obično strada u sukobu
interesa. To se naročito dobro vidi u ideolo-
giji: ideolog će prihvatiti neku neistinitu ideju
ili verovanje samo ako odgovara njegovom
interesu, i odbiti neku istinitu ideju ili verova-
nje ako su u suprotnosti sa njegovim intere-
som. Zato mi se čini da ima istine u rečima
filozofa volje za moć kad kaže da je ideo-
logija koristan način pogrešnog tumačenja
stvarnosti.

Kako je ideologu u prvom redu stalo do
interesa, a ne do istine, logično je da je saz-
najna vrednost ideologije mala i u krajnjem
slučaju nebitna. Zbog osnovnu ulogu ideo-
logije u političkom i društvenom životu ne treba
tražiti u njenim saznajnim moćima (tj. da ob-
jasni i razume stvarnost), nego u njenoj snazi
da izazove sociopsihološke posledice: da
pokrene klasu ili masu, da ih usmeri u že-
ljenom pravcu, da opravda poredak itd. Ideo-
logija nije u prvom redu sredstvo spoznanje,
već sredstvo moći: moćne ideje nisu nužno
istinite, istinite ideje nisu nužno moćne!

Zašto vladajuća ideologija izbegava borbu
sa drugačijim idejama i vrednostima? Zašto
vladajuća ideologija u krajnjoj liniji ne dozvo-
ljava drugačijim idejama i vrednostima ra-
spravu o njenim osnovnim stavovima? Zašto
se ideologija plaši naučnog istraživanja? Na
ova pitanja može se dati jedan zadovo-
ljavajući odgovor: stepen u kome je zvanična
ideologija postala predmet rasprava, sporova
i neslaganja može biti uzet kao merilo nista-
bilnosti društvenog i političkog poretka, koji
se, između ostalog, održava i opravdava po-
moću te ideologije. Zato se kritika ideologije
doživljava kao napad na jedno od moćnih
oruđa vladavine.

(b) **Uloga prilagodavanja.** Među brojnim
definicijama čoveka, nije najlošija ona koja
kaže da je čovek biće koje se prilagodava na
sve — izuzev na svoju smrt! Ako čovek živi
u jednoj prirodnoj, društvenoj i kulturnoj sre-
dini koja se ne menja ili se veoma sporo me-
nja, on se navikne na jedan način mišljenja,
verovanja i delovanja. Ta sklonost ka pril-
godavanju ide tako daleko da se svaka ko-
renita promena u prirodnoj, društvenoj ili

kulturnoj sredini doživi kao snažan potres,
kriza i propast.

Ideologija kao sistem ideja, verovanja i
vrednosti služi nekoj klasi kao sredstvo za
prilagodavanje na svakodnevnne izazove sre-
dine. Pripadnici određene klase naviknu se
gledati na svet u skladu sa normama svoje
ideologije, i baš ta navika da svet gledaju
uvek na isti način čini ih nesposobnim za pro-
menu. Oni vremenom svore obrazac mišlje-
nja, verovanja i vrednovanja koji ih sprečava
da razumeju ljude koji misle, veruju i vrednuju
na drugačiji način. Dobro kaže Meša Selimo-
vić: »Jer se na sebe toliko naviknemo da izgle-
da čudno sve što je drugačije od našeg, pa bi
se moglo reći da je čudno ono što nije naše«.

Pripadnici određene grupe (društva) prih-
vataju i stide jednu ideologiju sve dok im ona
pomaže da pomoću nje rešavaju svje lične
i kolektivne probleme. Ali pretpostavimo da
se pojavi jedan posve novi i nepoznat prob-
lem, koji se više ne može rešiti na način pred-
viden starom ideologijom — starijim ključem
ne mogu se otvoriti nova vrata. Sta se tada
po pravilu dešava? Tada pojedinci i grupe
doživljaju ličnu i kolektivnu krizu, jer na tradicio-
nalan način ne mogu rešiti novi izazov. Oni
su prinuđeni da traže novi put rešavanja nove
situacije — otvaraju se za nove ideje, verova-
nja i vrednosti. Vidimo, dakle, da je kriza, s
jedne strane, veoma neugodna i psihološki
se teško podnosi, ali, s druge strane, ona ot-
vara društvo za nove mogućnosti spoznanje,
verovanja i delovanja. Ko ne pati, taj ne vidi.

Kriza znači povratak pitanjima od bitnog
značaja i značenja za sudbinu društva i po-
jedinka. Na njih se moraju dati odgovori, pri
čemu nije toliko presudno da li su to tačni
odgovori, koliko je važno da oni zadovo-
ljavaju društvene potrebe i želje. U krizi se
ali mogu i pasti na istorijski prevaziđena reše-
nja. Ishod može biti dobar ili loš, što zavisi
od onih koji odlučuju, ali: to ne znači da se
isključuje mogućnost da odluka bude iz-
nudena pod pritiskom poniženih i uvređenih:
da sloboda izvede još jedno čudo.

(c) **Uloga orijentacije.** Ovo je jedna od naj-
bitnijih uloga ideologije ne samo u životu po-
jedinka nego i u životu velikih društvenih

grupa. Pojedinci i grupe ne mogu živeti bez
nekih *okvira orijentacije*, bez nekog putoka-
za. Potreba za orijentacijom u svetu neo-
drednosti, nesigurnosti i zbrke tako je jaka
da pojedinci i grupe veoma često usvajaju i
stide jednu ideologiju ne pitajući za njenu
istinitost. Čovekova potreba za smislenim ok-
virom orijentacije jača je od njegove želje za
istinom. Ova potreba je vidljiva naročito u
teškim društvenim krizama, kada ljudi traže
ideju koja bi im osvetlila put, ne pitajući se
da li je ona istinita ili lažna, nova ili stara.
Bitno je da ideja nudi izlaz iz nevolje. U ovak-
vim društvenim (ne)prilikama, čak i neke
preživjele i davno isprobane ideje i verovanja
mogu da se povrate u društveni život (mitske,
religijske, nacionalističke, fašističke itd.), i po-
stanu ideje vodilje masa. Posmatraču sa stra-
ne tada je jasno da ljudi: *iza sebe traže*
putokaze za svoju budućnost.

Ovo što sam upravo rekao, dobro
potvrđuje ono što sam ranije izrekao: za
ideologiju nije bitno da li je istinita ili neistinita.
Bitno je da ona nudi jedan *smislen odgovor*
na *neizvesnost-staž-krizu*. L. N. Tolstoj do-
bro je uočio da vrednost ovakvog sistema
ideja i verovanja nije toliko u tačnom objaš-
njenju koliko u određivanju pravca ljudskim
težnjama. U svojim *Dnevnicima* on ja zapi-
sao: »Lakše je postupiti na osnovu jedno-
stavnih, prostih, makar i netačnih pravila, koja
su međusobno usklađena i koja sam prihva-
tio ne razmišljajući o njima, nego na osnovu
pravila koja su možda i tačna, ali su nedovo-
ljno objašnjena i usklađena. Zbog toga u
životu bolje prolaze budale nego pamet-
nik«. Osnovni smisao običajne, moralne, verske,
pravne i ideološke norme nije u tome da nam
nešto kažu o svetu oko nas i nama s obzirom
na istinu, već da nas *upute* šta moramo činiti,
šta treba da radimo ili šta možemo raditi kada
se nadamo na muči izbora.

(d) **Integrativna uloga ideologije.** Već sam
istakao ulogu ideologije u očuvanju posto-
jećeg političkog i društvenog poretka (tzv.
konzervativne ideologije), a sada ću reći
nešto više o ulozi ideologije u jačanju grupe
(društvene) solidarnosti i njenoj moći da
ujedinjuje pojedince u zajednicu. Naravno, ni-
je ideologija jedina sila koja od-razbacane

skupine pojedinaca uspeva da stvori jedinstvenu zajednicu (od nje je svakako jača potreba za pripadanjem grupi, za poistovećivanjem sa grupom itd.), ali nas ovdje zanima baš to okupljanje oko ideološke dogme.

Iz povesnog iskustava znamo za ceo jedan narod koji je igrom istorijskih okolnosti bio raspisšen po celavom svetu. Pripadnici toga naroda uključivali su se u život raznovrsnih društava i društvenih grupa, ali nikad nisu izgubili svoj kolektivni identitet. Sta je to što povezuje pripadnike toga naroda rasunog po svim zemljama sveta? To je izvorna narodna svest, svest o pripadnosti jednom narodu i njegovoj kulturi. U odsustvu drugih sredstava povezivanja, pripadnike toga naroda spaja jedna ideologija ili jedna religija. Prema tome, pripadnici jednog naroda mogu biti ujedinjeni na simboličkoj ravni, a stvarno žive u veoma raznolikim društvenim sredinama. Reč je o braci po veri ili o ideološkom srodstvu. Kad se deli ista ideologija ili ista vera, raste osećanje zajedništva i grupne solidarnosti.

Ako se desi, a dešava se vrlo često, da vera ili ideologija popuste, da se ovaj simbolički cement raspadne, onda se najčešće raspada i grupa, jer više nema one simboličke veze koja je od pojedinaca čini, duhovnu zajednicu. Zato su razumljivi napor i voda takvih grupa da očuvaju idejno i ideološko jedinstvo grupe. «Koliko puta hteh da skupim čeda tvoja kao kokoš gnjezdo svoje pod kri-la, i ne htešete» — kaže se već u Jevanđelju po Luci. U nekim okolnostima, kada nedostaju druga sredstva za postizanje jedinstva grupe, naglašavanje ideološkog jedinstva postaje presudno.

(e) *Pravratnička uloga ideologije.* Bilo bi pogrešno misliti da se osnovna uloga ideologije iscrpljuje u očuvanju postojećeg političkog poretka. Znamo za tzv. revolucionarne ideologije koje su usmerene na rušenje postojećeg reda stvari i na uspostavljanje jednog drugaćijeg. Marks je govorio: kada ideologija padnu na natvno narodno tle, one postaju revolucionarna snaga. Ili: kad jedna grupa usvoji jednu ideologiju, ona je kadra da jurša na nebo. Prema tome, ideologija je moćno

sredstvo za pokretanje masa za određene ciljeve.

Naravna stvar, da bi mase usvojile jednu ideologiju, one u njoj moraju prepoznati svoje potrebe, želje i očekivanja. I ovdje se, po ko zna koji put, lepo vidi kako istina ideologije nije važna. Bitno je to da ona na odgovarajući način zadovoljava potrebe mase. Zato se i desilo da jedna ideologija (npr. fašistička), koja je sa naučnog stanovišta posve pogrešna, bude široko prihvaćena i ostvarivana. Kad ideologija i sadrži delić istine, čim se prilagodi masovnim interesima, ona se toliko izvikoperi da ono što se od nje ostvari i nije ono što je ona bar delimično htela.

Kad jedna misao ulazi u život, tj. kada se ona ugrađuje u društvene ustanove, običaje i svakodneve odnose ljudi, može se dogoditi, a često i biva, da iz nje otpadnu njeni buntovnički i kritički slojevi značenja i zvučanija i da se ona prilagodava vrsti ustanova, tipu ličnosti i uopšte društvenoj psihologiji vremena. Ne treba se čuditi, na primer, ako se jedna humanistička misao izrodi u jednu autoritarnu misao, jer društvo naseljavatimlaso svojim potrebama, interesima i strastima i tako pokazuje da je ono jače i da tu misao oblikuje u skladu sa svojim načinom življenja, ne brinući o samoj misli i njenom unutrašnjem smislu. Zato ne treba da čudi što se jedno autoritarno društvo stalno poziva na humanističku misao kao svoju ideologiju. «O, prijatelji moji ... vi ne možete zamisliti kakav bol i srdžba vas obuzimaju kad valiku ideju, koju odavno i visoko poštujuete, dohivate nevesti ljudi i izvuku je na ulicu, pred glupake kao što su i sami, i najednput je načete na tržistu stareži, u priljavišni, naopako narnaeštenu, bez proporcije, bez harmonije — kao igračka kod nerazumne dece — i ne možete više da je poznate! Nel! U naše doba tako nije bilo! Nismo mi tim pravem hteli!» — zapismo je Dostojevski u *Zim dusašina*.

Iz činjenice da jedna ideologija menja svet ne sledi da je ona istinita, jer mi znamo za neistinite ideologije koje su iz temelja izmenile svet, ali ga nisu učinile boljim. Isto tako znamo za istinite ideje koje svet nije usvojio i koje su ostale u staklenom zvonu, čiste od povesne priljavišne. No, svaka ideologija teži

da se ostvari, ali što će od nje biti usvojeno od strane masa, a šta odbačeno, i kako će ono što je usvojeno biti istumaceno (zavisno od potreba, želja i interesa) — to uopšte ne zavisi od ideologije, već od socioloških osobina društvenih klasa (masa). Bitna stvar jeste: svaka ideologija polaze ispit pred jednim narodom, i tek tada se jasno vidi što se od nje može ostvariti, a šta preostaje kao iluzija.

Istinska izmena sveta ne može se vršiti na osnovu neistinite ili skrivenje svesti. Otruda ideologije ne menjaju svet u umnom smislu reči, već ga menjaju u skladu sa ograničenim interesima grupa koje imaju moć ili vlast. Ne može biti revolucionarno ono što nije istinito. Čak i jednoj istinitoj zamisli prei opasnost da se izvikoperi i dobije čudnovate oblike. Istinska zamisao ili plan izmene društva štavija na mesto sledjećim redom interese: (1) društvene, (2) grupne, i (3) lične.

Ideološko ostvarivanje plana ima obrnut smer (1) lični interesi, (2) grupni i (3) društveni.

(f) *Uloga kontrole.* Svako društvo raspodela sredstvina pomoću kojih kontrolise po-našanje svojih članova. Ono može da koristi fizičku moć ili moć prinude, može da svoje članove nagraduje (ili kažnjava — kazna kao odsustvo nagrade), može da usmerava njihovo ponašanje pomoću pravnih, moralnih, običajnih ili verskih normi, može da istakne nekog harizmatičkog vođu koga mase nesvesno slede, itd. Izgleda da su ovo načini koji ostaju kao dopunata jednom mnogo efikasnijem metodu kontrole ponašanje građana: kontrola svesti i podsvesti!

Kad masa usvoji jednu ideologiju kao svoj pogled na svet, onda je ona zatvorena za sve druge ideologije i ideje. U svom svakodnevnom životu ona se ponaša po normama te ideologije, jer su one (norme) postale njen unutrašnji voditelj; kontrola se premešta spolja u unutrašnjost svesti i podsvesti. Ljudi više ne osećaju prinudu, iako su vodeni nevidljivom rukom iznutra. Oni čvrsto veruju da slobodno donose svoje odluke a nisu svesni da je neko drugi pripremio alternative za te odluke, ako ne i same odluke. Sartre je dobro pogodio kada je rekao: «Slobodan izbor je zamka za budale».

Marks je pisao da su ideje vladajuće klase u stvari vladajuće ideje u društvu kao celini. Iz toga sledi i da je jezik vladajuće klase vladajući jezik u društvu. Vladajuća klasa održava i jača svoj položaj, pored ostalog, i proizvodnjom svoga govora, pa analiza toga govora može da otkrije politički sistem koji se u jeziku skriva. Ma koliko vladajući ideološki jezik nastojao da prikrije odnose nardedenosti i podrednosti, on ne može a da, u isto vreme, ne otkrije te odnose naravno, za one koji znaju čitati ideološki jezik! Iz nacina kako se saopštavaju poruke i iz jezika samih poruka može se mnogo toga zaključiti o društvu: o vrsti društva i tipu odnosa među ljudima.

(g) *Uloga identifikacije.* Da je čovek društveno biće, trebalo bi razumeti i u ovom smislu: ljudsko biće oseća potrebu za pripadanjem zajednici i za poistovećivanjem sa njom. Ovo poistovećivanje sa zajednicom ponekad ide tako daleko da član te zajednice ne oseća sebe kao ličnost, već samo kao deo jednog kolektivnog života, što se kreće prema nekom višem cilju. U jeziku se ovo poistovećivanje odmah otkriva, jer član te zajednice ponekad nema reči «ja» u svom rečniku, već samo reč «mi», a na pitanje: «Ko si ti», on odgovara: «Ja sam mi» (E. From). Što je zajednica zauzela više mesta u njemu, ti što su ideje, verovanja i vrednosti zajednice više prisutni u njegovoj svesti i podsvesti, to je manje njega u njemu samom, to je on manje svestan svoga «ja» — svoga identiteta. Ko se potpuno potisloveti sa zajednicom — taj još ne zna za se i nije sebe tražio. Drugim rečima, ko se potpuno potisloveti sa ideološkom dogmom — taj nije kadar da misli svojom glavom. Strem i dušom pripadati jednom ideološkom pokretu znači ne biti svestan drugih mogućnosti mišljenja, verovanja i vrednovanja — uknuti sebe kao biće koje može da bira.

Iz činjenice da se ljudi poistovećuju sa ovom ili onom društvenom grupom (klasom, nacijom, partijom itd.), sledi da je moguće predvideti bilo njihovo mišljenje bilo njihovo ponašanje. Ako znamo kojoj društvenoj grupi neko pripada, sa izvesnim pouzdanjem možemo znati kakvu ideologiju ispoveda, u

šta veruje i koje vrednosti nastoji da ostvari u životu. I obratno: ako poznajemo njegovu ideologiju i vrednosni sistem, možemo sa velikim stepenom verovatnoće da zaključimo kojoj društvenoj grupi pripada. Primer: ako neko glasa za socijalističku ili komunističku partiju u zapadnim zemljama, vrlo je verovatno da po svom društvenom položaju pripada radničkoj klasi; ako neko pripada radničkoj klasi, verovatno će na izborima dati svoj glas socijalistima ili komunistima.

(h) *Ekspresivna uloga.* Da bi rešio svoje probleme koji nastaju u odnosima prema porodnoj, društvenoj i kulturnoj sredini, čovek stvara različite idejne i ideološke sisteme. Pomoću ovih sistema on pristupa onome što je stvarno, onome što je moguće i onome što je nemoguće. Tako on stvara nauku koja rešava stvarne probleme, umetnost koja rešava moguće i utopiju koja pokušava da reši nemoguće probleme.

Rečeno je da ideologija izražava interes neke klase ili grupe, tj. da je ona ograničena svesti. Njeni pojmovi su vrlo uski, kako po obimu tako i po sadržaju, i često nemaju određeni značenja za neku drugu klasu ili grupu, koja ima drugu ideologiju. Iz ovoga nužno sledi da se ideologije između sebe slabo razumeju i da se one često bore na život i smrt. Ideologije su zapravo smetnje za ljudsko sporazumevanje.

Ako hoćemo ostati nepristrasni, moramo reći da se pojedinci koji dele jednu ideološku dogmu vrlo dobro međusobno razumeju, ali se zato ne mogu sporazumeti sa jedinkama čija je svest opterećena drugačijim ideološkim punjenjem. S jedne strane, ideologija omogućava razumevanje među članovima jedne grupe, a, s druge strane, ona je prepreka sporazumevanju sa drugim grupama. U svakom slučaju, ma koliko ograničena po svojim saznanjima, psihološkim i moralnim mogućnostima, ona omogućava svojim članovima da izraze svoje interese njima razumljivim jezikom.

Sreća je što sav jezik nije ideološki jezik i što uvek preostaje izvesna zalha reči od opšteg značenja: reči koje su razumljive svim ljudima u svim društvenim grupama. To su reči kojima se izražavaju zajednički interesi,

uprkos svim grupnim interesima koji vuku na svoju stranu. Upravo ova osobina jezika, koja se ne dá ideološki tumačiti, tj. strpati u ideološke obrasce, upućuje da je u jeziku očuvano i celovito ljudsko iskustvo: jezik ne dopušta potpuno sakaeenje ljudske prirode.

Ako se jedna društvene grupa nalazi u posebnom društvenom položaju, ako je trajno usmerena na određenu vistu delatnosti, ako je relativno izolovana od drugih grupa itd., verovatno će i da razvije jezik grupe, koji će se u nekim osobinama razlikovati od jezika društva. To nas upućuje da u okviru istoga društva ljudi govore relativno različitim jezicima, premda se misli da svi govore istim jezikom. Razlike u značenju reči povećavaju se srazmerno povećanju socijalnih razlika, tako da iz značajnih razlika u jeziku društvenih grupa možemo sa sigurnošću zaključivati na sociološko udaljavanje (distancu) među njima. Svaku grupu deli od druge grupe nevidljivi, ali prisutni zid tišine.

Neko posledice ideološkog načina mišljenja. Rečeno je da je čovek racionalno biće, ali i biće koje racionalizuje. Svoj lični interes sklon je prikazati kao interes grupe, a interes grupe kao opšti društveni interes. On time prikrija — na ličnom i grupnom planu — svoje prave interese. Zato je Marks često upozoravao da uvek treba razlikovati ono što neko govori od onoga što čini — bio to po jedinic ili grupa. Smatra se: što on govori nije ono što on misli; ono što on misli nije ono što on govori. Ideologija, kao racionalizacija ličnog ili grupnog interesa, dovodi do opšteg sumnjičenja, podzarenja i nepoverenja u ono što drugi govore. Iza njihovih reči stalno se traže prikriveni motivi, namere i interesi. Umesto da se ispituje ispravnost misli, ispituje se ispravnost osobe: istraživanje se zamenjuje istragom. Pošto je ideološko mišljenje »egzistencijalno uslovljeno mišljenjem« to se iz svake misli traži neka pozadina — prikriveni interes. Ako se prihvati kritika ideologije kao kritike sveta kome ideologija služi kao maska, može se desiti da se ova metoda otkrivanja onoga što je skriveno (interes) proglasi jednim pogledom na svet. A takvo gledanje na svet uočava same maske, pritajivanja, skrivanja, podvale, zavere, splet-

ke. *Ideološka sumnja razdire maske, ali ne otkriva lica.* Kada ideološko postane metodološko, tj. određen način posmatranja živog sveta, onda je ono veoma razorno po ljudske odnose. Jedna ideologija može da se pojavi bez vere u boga, ali ne može bez vere u davala: ako je bog mrtav, davo nije.

Kad govorimo i mislimo o slobodi, onda smo navikli da upozoravamo samo na spoljašnje pritiske i ograničavanja slobode i da zanemarimo one pritiske i granice koje su u nama: u našem mišljenju i jeziku. Čak i kada postoje objektivne mogućnosti za proširenje slobode, ljudi su često toliko subjektivno okovani i okamenjeni da su nesposobni za posao oko svog vlastitog oslobodjenja. Ideološko vaspitanje eliminiše i ubija svaku spontanost i kreativnost na taj način što ih zamenjuje već gotovim ideološkim odgovorima na sva pitanja. Nema ništa iracionalnijeg od jednog racionalnog zatvorenog sistema koji ne dozvoljava svežim iskustvima, drugačijim idejama i suprotnim gledištima pravo na život i duhovni nemir.

Ideologija ne opisuje kako ljudi stvarno misle i kako se zaista ponašaju, ona propisuje kako oni moraju da misle i kako moraju da se ponašaju. U ideološkom sistemu mišljenja mišao menja svoju funkciju: od kognitivne prema normativnoj. I moralne ideje su normativne, ali one ne govore o tome kako ljudi moraju da misle i kako moraju da se ponašaju, već o tome kako treba da misle i kako bi trebalo da se ponašaju: odluku o tome donosi svako za sebe: Tamo gde se stalno pita i odgovara (kultura dijaloga), teško može da dođe do institucionalizacije jedne ideje, jer živi duh ne može biti dugo zatvoren u zidine jedne dogme.

Sve ideologije govore o meni i tebi, bez nas. Kako mogu nešto saznati o tebi bez tebe, i ko ima pravo da o tebi govori bez tebe? Da li je meni i tebi na donjem spratu baš onako kako kažu oni sa gornjeg sprata? S kojim pravom oni govore nama ko smo i šta smo, i šta se to njih tiče? Da li mi sa donjeg sprata i nesvesno usvajamo sliku o sebi koju nam lukavo nameću oni sa gornjeg sprata, jer nemamo vlastitu sliku o sebi? Ne dokidaju

li oni naš identitet, nudeći identifikaciju sa njima?

Svaka ideologija umanjuje i mene i tebe, jer nam na neki način daje do znanja da smo kao ličnosti nevažni — u svakom trenutku može nas zameniti nekom drugom dvojicom. I ovde je stvar paradoksalna: svaka ideologija silno uvećava naše osećanje da pripadamo nečemu većem, moćnijem i trajnijem no što je svako od nas, a u isto vreme pothranjuje osećanje da može bez svakoga od nas pojedinačno. Tako se ideološki poređak prihvata, s jedne strane, kao odbrana od lične nesigurnosti, a, sa druge strane, kao odbrana od lične odgovornosti.

Pouzdan znak da jedna epoha prelazi iz perioda stvaralaštva i slobode u period dogmatizma i spoljašnjih pritisaka jeste kanonizacija ljudske misli, izdizanje jednog modela mišljenja kao jedino ispravnog, njegovu institucionalizovanje i pretvaranje u zvaničnu ideologiju. Toga trenutka, poslednji hrabri čovek može da najavi da je prošlo vreme duhovnih igara, otkrića i uma koji se nije plašio svojih rezultata, i da je na pomolu epoha ideološkog nasilja i antintelektualizma. Perio-di u životu društva koji se ne karakterišu slobodnim razgovorima i kritičkom mišlju, predvećerje su mračnih vremena, u kojima će gola moć uništiti plodove slobode i kritike i onemogućiti predstavnike uma i tolerancije. Sloboda misli i kritike pre je kratki trenutak između dugih perioda institucionalizovane kulture nego što je trajna osobina društvenog života.

Duro ŠUŠNJIĆ

LITERATURA

D. Bell, *The End of Ideology*, New York, Free Press, 1960.
 D. Šušnjić, *Otpori kritičkom mišljenju*, Vuk Karadžić, Beograd, 1971.
 E. From, *Zdravo društvo*, Rad, Beograd, 1963.
 F. Niče, *Volja za moć*, Prosveta, Beograd, 1965.
 H. Arendt, *Between Past and Future*, Penguin, 1977.